

**The Emergent
Entrepreneurial Elite
in the Postcommunist
Romanian Society.
An Exploration**

EMERGENTA ELITEI ANTREPRENORIALE ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ POSTCOMUNISTĂ. O EXPLORARE

MARIAN ZULEAN

After 1989, the Eastern and Central European societies have started a radical process of social change.

This process, with its double dimensions: democratization and marketization, is accompanied by re-stratification, growth of social mobility and rising of new social classes, as entrepreneurs. This study is focused on the answering questions as: "How did appear this entrepreneurs?",

"Whose former social category they belong to: «nomenclatura», technocracy etc.", "Have they a real entrepreneurial «spirit» and behavior?". In the first part of the study are presented the classical and the latest theories about elites. The core of study is a result of quantitative, explorative study, based on the questionnaire applied in 1995 to the best entrepreneurs in top. Starting from this results, follows a qualitative explanation of the emergence process of entrepreneur's class.

Societățile din Centrul și Estul Europei cunosc, începând cu 1989, un proces profund de schimbare socială. Atât elitele politice cât și oamenii de știință sunt dominați de incertitudine: tranzitie către ce? Politicienii caută modele societale globale (modelele suedeze, japoneze sau franceze sunt binecunoscute în campaniile electorale), iar cercetătorii din științele sociale caută teorii explicative ale acestui proces.

Serge Moscovici consideră acest proces ca pe o mare provocare și propune chiar regândirea psihologiei sociale în raport cu problemele societății: "...Psihologia socială să ia în considerare economia pentru a înțelege cum rationalitatea instrumentală câștigă mintile." (Moscovici, 1990, p.2-10).

Sociologia nu poate nici ea să ignore acest proces. Deși tipul de societate către care se îndreaptă țările din Est nu este explicit definit, sociologii au convenit că tranzitia de la societatea socialistă are o dublă dimensiune: democratizare și marketizare (Centeno, 1994). Tranzitia economiei centralizate către o economie de piață (marketizare) este un proces însoțit de efecte atât economice cât și sociale. Printre efectele acestui proces sunt și cele de re-alocare a resurselor și de re-stratificare socială. Ca urmare a acestor efecte se naște un nou tip social- ANTREPRENORUL.

Dacă în societatea anterioară anului 1989 clasa muncitoare era proclamată "motorul societății", în viitoarea

societate, elitele, în special élitele antreprenoriale, sunt considerate "motoarele" difuziei inovației sociale (Sandu, 1993).

De aici rezultă și paradigma de studiu elitistă.

Întrebări de genul: "Cum au apărut acești antreprenori?", "Care sunt resursele umane din care au fost recrutati: tehnocrație, nomenclaturiști, vechea burghezie etc.?", "Au ei un real comportament antreprenorial?" constituie jaloanele acestui studiu.

Acest studiu este bazat pe rezultatele unei anchete pe bază de chestionar aplicat unui eșantion de antreprenori de succes.

El va încerca o analiză explorativă a acestui proces, pe baza unor metode cantitative, dar și o analiză explicativă de tip calitativ.

Teorii clasice și teorii actuale despre elite

"Elita reprezintă un grup social care a monopolizat puterea și autoritatea, exercitându-le într-o formă sau alta de dominație politică, economică, culturală etc." (Dicționar de Sociologie, p. 215).

Vom numi **elită economică** acel grup social care deține autoritatea și puterea în sectorul economic. Reflecția despre elite a rafinat conceptul de "elită economică" facând distincția dintre "elita managerială" (acel grup social care conduce afaceri deja existente, aflate fie în proprietatea statului, fie a unui antreprenor) și "elita antreprenorială" (un grup social ce a inițiat și a dezvoltat o afacere proprie și are un comportament inovator). Vom reveni asupra acestor definiții atunci când vom încerca operaționalizarea conceptului. Până la realizarea acestei operaționalizări vom prezenta câteva teorii ale elitelor.

Teorii clasice despre elite

Teorile clasice despre elite consi-

deră societatea ca fiind divizată în elite (cu rol activ în viața economică și politică) și mase (cu rol amorf). "Părintele" teoriei elitelor, Vilfredo Pareto, consideră că populațiile au o compoziție eterogenă. Această eterogenitate face posibilă circulația elitelor. El afirmă că analiza elitelor trebuie să facă abstracție de aspectele valorice, utile-inutile, caracteristice oamenilor. Această distincție e foarte importantă, mulți sociologi considerând elita ca grupul social valorizat pozitiv. Aici Pareto aduce o clarificare esențială: "...Presupunând că se pot acorda indici fiecărui individ, în raport cu ramura lui de activitate, prin care putem caracteriza capacitatele sale în maniera în care punctăm performanțele la un examen, vom fi în măsură să atribuim celui care exceleză în profesia lui indicele 10, celui care a câștigat milioane și dăm 6 și celui ce reușește să nu moară de foame și dăm 1." (Pareto, p.1296)

Această subliniere e foarte necesară în alcătuirea eșantionului pentru analiza elitei antreprenoriale.

O altă teorie contemporană și complementară cu a lui Pareto este cea a lui Mosca. El consideră că monopolizarea puterii și autorității de către elite e o consecință a unui tip de organizare ca grup social, într-o minoritate care acționează coordonat și triumfă asupra unei majorități dezorganizate, care nu are nici o voință (Mosca, 1888).

Cea mai importantă sinteză sociologică despre elita economică românească a întreprins-o Ștefan Zeletin (1925). El aduce un aparat teoretico-metodologic mai actual ținând cont și de contribuțiile lui Sombart și Simmel. Dar aşa cum am spus, nu vom avea în vedere studierea procesului de modernizare a economiei românești în trend secular, vom ține seama doar de câteva din contribuțiile lui Zeletin. Astfel, el consideră că evenimentul care a permis racordarea României la sistemul mondial capitalist este Tratatul de la Adrianopol (1829).

O altă distincție teoretică necesară este aceea a stadiilor de evoluție universală a burgheziei:

A - mercantilism = influența comerțului sub tutela energetică a statului; acest stadiu e considerat creatorul statelor naționale.

B - liberalism = clasa burgeză respinge amestecul statului, pulverează omenirea în indivizi.

C - imperialism = încearcă să steargă deosebirile naționale.

De asemenea, Zeletin aduce în discuție teoria "formelor fără fond" a lui Maiorescu, considerând nașterea burgheziei române ca neorganică (Zeletin, p.173). Fiind vorba de un fenomen neorganic, el consideră birocrația de stat ca tutore al clasei noastre burgheze.

În opoziție cu această birocrație, a apărut spiritul critic junimist, ce consideră că românul "...se naște bursier, trăiește funcționar și moare pensionar" (Zeletin, p.173).

Am prezentat aceste teorii clasice, dar acestea au forma unor macro-teorii cu pretenții paradigmatici și cu oarecare nuanță ideologică. Totuși ele oferă cadrul general al cercetării, pe baza lor putându-se face analize și predicții asupra fenomenului actual. Pentru explicarea fenomenului tranziției de la societatea socialistă nu a fost elaborată o asemenea macro-teorie, deci se impune cunoașterea unor teorii cu grad mai mic de generalitate, teorii de rang mediu (sens meritonian). Azi a devenit tot mai evidentă globalizarea sistemului economic modern, bazat pe raționalitate critică, iar procesele de democratizare și marketizare (de tip occidental) se află în expansiune.

După căderea Zidului Berlinului, au apărut teorii ce proclamă "sfârșitul istoriei" (Fukuyama) sau "sfârșitul ideologiilor" (Huntington) iar democratizarea și marketizarea ca procese unice. Cu toate acestea, tranziția țărilor din Europa Centrală și de Est prezintă aspecte specifice.

Teoriile rezultate din studiul tranziției Europei de Sud (Turcia, Grecia, Spania, Portugalia) sau Americii Latine nu au valoare explicativă în actualul context. Voi prezenta în continuare câteva teorii rezultate din studiul acestor procese în cazul Ungariei și Chinei.

Teorii actuale despre elite

Așa cum am arătat anterior, procesul de tranziție de la societatea socialistă nu are un precedent istoric și nu există un model teoretic de studiere a acestui fenomen.

Există, totuși, un decalaj între țările Europei Centrale și de Est în procesul de tranziție. Acest decalaj se manifestă și în plan teoretic. Majoritatea cercetărilor care trec de la generalizări empirice la construcții teoretice s-au efectuat în Ungaria sau China.

Un teoretician timpuriu al acestei tranziții a fost Janos Kornai. El dezvoltă, încă din 1959, o teorie a socialismului de piață continuând studiile pe aceasta temă ale lui Taylor, Hayek, von Mises. El propunea ca întreprinderile să rămână în proprietatea statului, dar impunea crearea condițiilor de piață. Această teorie a stat la baza proiectelor sociale de tip perestroika. Cu toate acestea, teoria sa s-a dovedit a fi "naivă" și el însuși, în 1990 face o critică a acestei teorii, arătând că procesele de democratizare și marketizare se desfășoară în două etape (Kornai, 1990):

a) faza eroziunii economiei centralizate, faza în care a apărut micul antreprenor.

b) faza tranziției propriu-zise.

Această distincție este importantă, având o valoare explicativă asupra decalajului dintre țările Europei Centrale și de Est în privința procesului de tranziție.

O importantă sinteză a teoriilor tranziției o face Akos RonaTas în "American Journal of Sociology" (1990). El prezintă patru " mari teorii" focalizate pe circulația elitelor. "Cine sunt «beneficiarii» acestei tranziții?" este întrebarea care străbate aceste teorii.

O primă teorie este prezentată de Ivan Szeleny (1988), ca rezultat al unor cercetări desfășurate în zona rurală a Ungariei.

Constatând că majoritatea fermierilor particulari sunt urmașii celor care au avut asemenea afaceri înainte de 1940, Szeleny consideră că există un "habitus" (Bourdieu), o cultură antreprenorială de familie. De aceea își intitulează teoria "a

"îmburgherezirii intrerupte". El face predicția că elita antreprenorială se va naște de jos, de la acel grup antreprenorial cu ascendent istoric și care a fost agresiv întrerupt în dezvoltarea sa. Extinzând studiul, constată că nomenclatura locală ("cadres"), deși puțin probabil de a se angaja în afaceri private, atunci când o fac, valoarea afacerii lor este mai ridicată decât a celorlalți fermieri.

A doua teorie, rezultată din studiul fermelor private din China din anul 1980, o oferă Victor Nee (1989). Această teorie, a *compensatiei structurale*, este bazată pe trei teze:

- 1) teza puterii pieței postulează că, odată cu nașterea pieței, distribuitorii de resurse de la centru își vor pierde puterea și va crește puterea producătorilor;

- 2) teza stimulării consideră că piața stimulează mai mult efortul individual decât sectorul cooperativist;

- 3) teza oportunității pieței arată că marketizarea va crea noi rute de mobilitate socială și va înlocui mobilitatea birocratică.

Ipoteza avantajelor compensate afiră că modul de coordonare economică (birocratic sau de piață) determină distribuirea venitului în jurul pozițiilor actorilor. În urma schimbării modului de coordonare a economiei, inegalitățile nu cresc, aşa cum era de

așteptat, ci doar se compensează avantajele, noii privilegiați fiind antreprenorii.

Ambele teorii sunt incomplete, cercetarea fiind făcută doar asupra antreprenorilor-fermieri, iar contextul structural și instituțional fiind aproape ignorat.

Există două tipuri de argumente privind "supraviețuirea" elitelor. Prima teză, a *continuității tehnocratice*, consideră că elita politică comună avea nevoie de o tehnocrație instrumentală.

Anumiți sociologi consideră că educația joacă un rol important în alocarea de status, atât în socialism, cât și în capitalism. Această teorie consideră că în ultima perioadă a societății socialiste promovarea elitelor a început să se facă pe criterii meritocratice, în special în sectorul economic.

A doua teză, a *conversiei puterii* consideră că puterea politică acumulată în timpul societății socialiste este convertită în putere economică. Staniszikis (1991) folosește termenul de "capitalism politic" pentru a descrie acest fapt. Un avantaj al nomenclaturii este cel al relațiilor personale (capital relational). Legăturile pe orizontală și verticală sunt foarte importante în obținerea de informații de afaceri ori de credite de la bănci. Vom prezenta sintetic aceste teorii:

Tabelul 1

TEORII/TEZE	Cine este în avantaj pentru a deveni antreprenor?	Cine va prospera ca antreprenor?	"Cheia" succesului	Ce se întâmplă cu inegalitatea?
Îmburgherezirea întreruptă (Szeleny)	non-cadrele	cadrele	cultura de familie	.....
Compensarea structurală (Nee)	non-cadrele	non-cadrele	educația	nu se schimbă
Continuitate tehnocratică (Wasilewski, Blau)	cadrele	cadrele	educația	crește
Conversia puterii (Staniszikis, Rona-Tas)	cadrele	cadrele	statusul de cadru	crește

Sursa: RONA-TAS în "American Journal of Sociology", 1994.

Acste teorii vor constitui baza ipotetică pentru analiza elitei antreprenoriale

postcomuniste românești.

Metode și date de cercetare

După stabilirea subiectului ontologic - *elita antreprenorială* - și prezentarea unor teorii relative la acest subiect am alcătuit ipotezele cercetării și am efectuat cercetarea.

Precizez că acesta este un studiu transversal în timp (momentul 1995) și nu unul în trend secular ca în macroteoriile lui Pareto sau Weber etc (v. Braudel, 1979).

Pentru a ajunge la concluzii și teorii cu un grad mai mare de generalitate a fost necesar să reconstruim universul de referință prin formularea unei ipoteze generale.

Pe baza teoriilor prezentate anterior dar și a unei pretestări a unor bănuieri din cunoașterea comună, am dedus următoarea ipoteză generală:

Existența unei experiențe manageriale în economia centralizată, favorizată de un capital relational la nivelul înalt al puterii politice, va fi condiția principală pentru o afacere de succes și pentru a deveni elita antreprenorială.

Corolarul acestei ipoteze afirmă că:

Experiența în cadrul economiei subterane, favorizată de un capital relational, va genera afaceri de succes sau cu un profit mediu.

Pentru a identifica sfera acestui concept ideal (Vlășeanu, 1982, p.260) și pentru operaționalizarea lui am recurs la definițiile nominale prezentate anterior, dar și la studiile lui Weber și Drucker. Astfel am putut deduce trei dimensiuni importante ale conceptului de elită antreprenorială:

1 - *cultural-cognitivă*, ceea ce Weber a surprins prin "spiritul capitalist" ori Drucker prin "spirit antreprenorial";

2 - *actională*, acel comportament antreprenorial, bazat pe raționalitate economică;

3 - *performanțială*, centrarea acțiunilor actorilor sociali către afaceri de succes.

Pentru testarea ipotezei generale am întocmit un chestionar focalizat pe auto-percepția elitelor și auto-estimarea succesului în afaceri. Am folosit ca eșantion topul celor

mai bune 100 de firme private, după cifra de afaceri, top alcătuit de Consiliul Național al Întreprinderilor Mici și Mijlocii din România și topul primelor 5 firme din fiecare județ. La un total de 314.686 de firme înregistrate până în 1984, din care 64% nu au avut activitate finanțieră, am considerat că eșantionul de aproximativ 300 de firme este reprezentativ pentru un studiu explorativ.

Rezultatele anchetei pe bază de chestionar

În urma colectării datelor a rezultat un număr de 31 de cazuri. Am efectuat analiza primară a datelor: frecvențe, ierarhizări de variabile.

Folosind informația rezultată din analiza primară, am efectuat o selecție grosieră a variabilelor cu care vom testa modele de predicție.

Principalele metode statistice folosite în acest studiu pentru descrierea și predicția variabilității succesului în afaceri sunt: Analiza de varianță, Corelația multiplă și Regresia multiplă.

"...În situațiile în care nu dispunem decât de măsuri ordinale ale variabilelor, aplicarea metodelor de regresie și corelație este indicat să fie făcută mai mult în scopuri exploratorii, pentru generarea unor ipoteze, decât pentru confirmarea unor modele teoretice" (Wilson, 1971).

Pentru a ajunge la aplicarea acestor metode, este necesar să facem o selecție riguroasă a variabilelor. Pentru construirea modelor de regresie am folosit metoda selecției pas cu pas.

În urma selecției variabilelor am alcătuit două modele de regresie multiplă, care explică variația a două variabile dependente: "venit actual" și, respectiv, "relații actuale".

În primul model vom explica variația venitului actual autoestimat (variabila dependentă) printr-un set de variabile independente: vîrstă, sex, expe-

rienta de conducere actuală, relațiile actuale, situația locuinței anterior 1989 și situația sănătății în prezent.

Menționez că venitul actual autoestimat (SA1) reprezintă cel mai bun indicator din acest chestionar pentru succesul în afaceri.

Din analiză a rezultat pentru coeficientul de determinație multiplă R^2 valoarea 0,78. Rezultă că 78% din variația venitului actual se explică prin intermediul variabilelor folosite ca predictori. Variația rămasă neexplicată este $e1=0,46$.

Modelul al doilea de regresie dezvoltă și completează primul model de regresie. În acel model coeficientul beta între Venitul actual autoestimat (SA1) și Relațiile actuale (SA6) era cel mai mare, 0,59.

De aceea am alcătuit un model de regresie, pentru explicarea RELAȚIILOR ACTUALE de care dispune antreprenorul, folosind ca predictori variabilele: SEX,

VÂRSTĂ, SITUAȚIA RELAȚIILOR INITIALE și ACTIVITATEA ÎN COMERTUL EXTERIOR (anterior 1989).

Coefficientul de determinație arată că acest set de variabile explică variația a 56% din variaabilitatea relației actuale.

Variația rămasă neexplicată de predictori este $e2=0,66$.

Deci, pornind de la modelul teoretic avem o estimare cantitativă prin cele două ecuații de regresie multiplă, urmând să verificăm validitatea empirică prin alcătuirea unui model cauzal cu un set de ecuații standardizate de regresie, care ia forma analizei path și specifică direcția lineară a cauzării.

"Metoda path constă în măsurarea influenței directe de-a lungul fiecărei căi (path) într-un sistem și astfel în identificarea gradului în care variația unui efect dat este determinată de fiecare cauză particulară" (Vlășceanu, Mihaela, 1985, 111)

Modelul cauzal al explicării venitului actual. Rezultate ale analizei path (coeficienți beta).

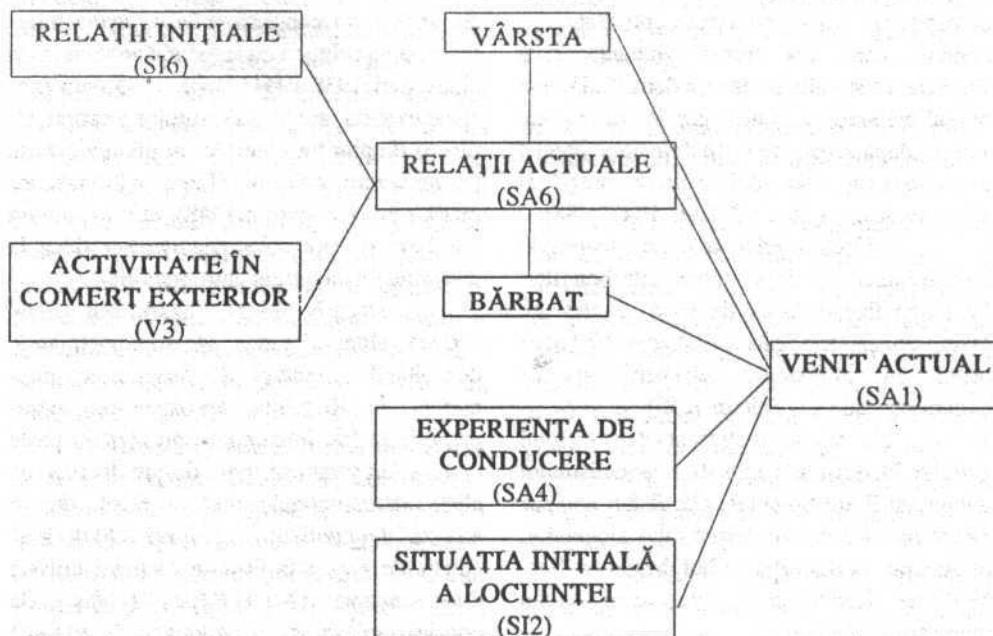
PREDATORI	VARIABILE	DEPENDENTE
	VENIT ACTUAL	RELATII ACTUALE
RELATII ACTUALE	0,59	
EXPERIENTĂ DE CONDUCERE	0,56	
SITUATIA LOCUINTEI (1989)	0,21	
STAREA SĂNĂTĂȚII	0,15	
RELATII INITIALE		0,68
ACTIVITATE ÎN COMERT EXTERIOR		0,37
BĂRBAT	0,33	0,18
VÂRSTĂ	-0,21	-0,20
R 2	0,78	0,56
COEFICIENT REZIDUAL	0,46	0,66

Toți coeficienții din tabel sunt semnificativi la nivelul $p<0,05$.

Acest model cauzal arată o consistență a relațiilor dintre datele empirice și modelul teoretic postulat. Condițiile specifice ale acestui studiu nu permit un calcul al efectelor indirecte și nici extrapolarea datelor, dar acest model

teoretic validat se cere a fi aplicat pe un eșantion reprezentativ.

De altfel, un studiu mai complex, pe un eșantion reprezentativ la nivel național, a fost realizat între timp (Sandu, 1996).

Factori strucțurali și instituționali ai emergenței elitei antreprenoriale

Așa cum rezultă din modelul de regresie, factori ca rețele de relații, educația, experiența managerială au avut un rol determinant în constituirea elitei antreprenoriale. Aceștia sunt mai degrabă factori strucțurali și instituționali.

Dar procesul de instituționalizare este un proces cognitiv prin intermediul căruia sunt cristalizate diferite patternuri de organizare ce confează un context socio-cultural interacțiunilor sociale, iar societatea comunistă era bazată pe alte patternuri.

Atunci de unde au apărut acești antreprenori?

Scurt istoric al instituției antreprenoriale din România

Tinând cont de considerațiile teoretice prezentate anterior vom considera antreprenoriatul ca instituție.

Din punct de vedere al paradigmelor instituționale, se presupune că există o continuitate instituțională. Deci vom căuta germanii instituției antreprenoriale în perioada comunistă, dar și în perioadele anterioare.

Menționez că sensul contemporan al instituției antreprenoriale este de ansamblu de caracteristici spirituale, generative de reguli și strategii de afaceri, bazate pe inovație și orientare către afaceri de succes.

Pentru completarea viziunii analitice avem nevoie de un excurs istoric. După cum consideră și Zeletin, intrarea României în sistemul economic capitalist s-a făcut după 1829, când, prin Tratatul de la Adrianopole, se liberalizează comerțul cu grâne al țărilor Române. Aceasta a făcut să pătrundă capitalul englezesc, ce comercializa aceste grâne.

Creșterea relațiilor de schimb aduce o creștere în întinderea culturii agricole, deci a valorii pământului, care devine o marfă, întăind astfel interesul pentru proprietatea individuală. Clasa feudală - boierimea, care arenda moșia oricui, începe să fie interesată de profit.

Un alt fenomen important este și pătrunderea unor minorități profilate pe comerț, care vor forma viitoarea elită financiară a statului român modern. "...De aici evreul mănuitor de bani se găsi la noi în apele sale și, după aceea, de la 1830 înapoi, paralel cu invazia capitalismului, avem de înregistrat și o invazie a evreilor" (Zeletin, 1921, p.88).

"Evreii se pricep să exploateze în chip minunat viciile și slăbiciunile boierilor. Pe lângă fiecare boier de vază se alipi un evreu, doi sau trei, gata să-l slujească la fiece prilej cu mijloacele priceperii și ale experienței sale..." (Zeletin, p.50).

Un studiu interesant despre rolul evreilor în difuzarea inovației capitalismului comercial îl are Sombart, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, sau despre rolul alogenilor, în general, în dezvoltarea burgheziei în "Der Moderne Kapitalismus", (din care studiu reproduce și Zeletin).

Urmare a acestui fapt, de distrugere a matricii organizaționale tradiționale, de constituire a unei elite antreprenoriale preponderent alogenă și de control al capitalului din centrul sistemului mondial, apar reacții culturale sau sociale la instituția antreprenoriatului. Junimistii (Maiorescu, Eminescu, Motru), naționaliștii lui Iorga, poporanii sau legionarii de mai târziu își clădesc doctrina pe reacții la această instituție.

Disputa de idei, denumită "a formelor fără fond" este constantă în procesul de modernizare a României. Aceste curente "de reacție" cum le numește Zeletin au implicații și în instituționalizarea legislativă, prin neacordarea cetățeniei române, evreilor, în Constituția din 1866. "...Dar, de la 1880 începe, alături de procesul de expansiune a capitalului străin, al doilea proces istoric, de naționalizare a capitalului. Acest proces care trebuie să creeze o burghezie națională, se îndeplinește și la noi, ca peste tot, cu ajutorul forței de stat..." (Zeletin, p.179).

Disputa pentru statutul de oligarhie financiară este, de fapt, lupta pentru selecția elitelor antreprenoriale ale statului român modern. "Lupta" împotriva oligarhiei alo-

gene, în special cea evreiască, care era dominantă, va continua și în perioada interbelică și va culmina cu legislația antievreiască dintr-o anii 1938-1944. După 1945, sub presiune externă, are loc o restituire a proprietăților și drepturilor elitei de origine evreiască, dar nu pentru mult timp. Legea naționalizării marilor proprietăți (din 1948), reforma agrară din 1945 și apoi colectivizarea vor duce la dispariția totală a elitei antreprenoriale.

Dacă în țări ca Ungaria sau Cehia, această elită a putut să supraviețuiască, dezvoltând o cultură de familie antreprenorială, în România, aproape toți antreprenorii au fost întemeiați sau izgoniți peste graniță. Un studiu științific despre distrugerea elitei antreprenoriale nu s-a făcut, dar o analiză de conținut a revistei "Memoria" editată de Asociația Foștilor Deținuți Politici din România (A.F.D.P.R.) ar duce la concluzii relevante. Acest fapt social arată că ipoteza "îmburghezirii întrerupte" a lui Szelenyi nu este specifică la cazul românesc.

Am arătat anterior că în perioada interbelică instituția antreprenoriatului era bine implementată în România, schimbarea regimului politic de după al doilea război mondial încercând dezinstiționalizarea. Dar așa cum arată Zucker (1987) instituționalizarea este rezultatul neanticipabil al creării unor structuri sociale variate, iar dezinstiționalizarea este rezultatul unor acțiuni îndreptate împotriva firescului și a obișnuinței.

În România, acest proces a fost aproape total. Legi ca cea din 11 iunie 1948 de "naționalizare a mijloacelor de producție", decrete de desființare a bursei, confiscarea caselor, liste negre cu "burjui" și "chiaburi" etc. sunt doar câteva mijloace de dezinstiționalizare a antreprenoriatului (Bucur, 1994, Onisoru, 1994).

"Experimentul" comunist avea și scopuri modernizatoare, cum ar fi industrializarea, cu "pivotul său, industria construcțoare de mașini". Dar acest proiect avea nevoie de o categorie socială instruită, alături de clasa muncitoare. Elita antreprenorială era

EMERGENTA ELITEI ANTREPRENORIALE

înlocuită cu o clasă directorială, recrutată, la început pe criterii de loialitate, iar mai târziu și pe criterii meritocratice. Intrarea în competiția mondială a generat ideologia revoluției tehnico-științifice și, de aici, cerința de meritocrație. "...În timp ce în Occident, efectul social cel mai caracteristic al revoluției tehnico-științifice l-a constituit reducerea numărului de muncitori(...), în Est, efectul cel mai caracteristic a constat în reducerea numărului de muncitori manuali și ascensiunea intelectualilor, atât în cadrul economiei cât și în societate..." (Brucan, 1990, p.29).

Demne de luat în seamă sunt considerațiile de ordin calitativ ale politologului Vladimir Pasti, care susține teza continuității tehnocratice. El consideră că, "naționalizând" întreaga economie și modelând industrializarea după principiul administrației unitare, socialismul a anihilat și ultima slăbiciune a tehnocrației - fragmentarea - și întreaga economie a devenit o rețea în care marile întreprinderi se sprijineau reciproc.

Mai atrage atenția că trei din elitele tehnocrației au jucat un rol esențial în procesul tranzitiei:

- tehnocrația din cercetare, învățământ, care a elaborat ideologia ce a pregătit revoluția din decembrie și etapa imediat următoare;

- tehnocrația din structurile administrației (centrale industriale, C.S.P., minister) care a asigurat legătura cu directorii marilor unități industriale și cooperarea cu administrația în timpul revoluției;

- tehnocrația militară, care a ajutat la preluarea puterii politice în 1989.

Istoric vorbind, Pasti consideră că după revoluția din decembrie această tehnocrație a avut de luptat cu elita umanistă, formată în mare parte din dizidenți, dar care aveau o ideologie "naivă" cu privire la rosturile revoluției române, focalizată pe criza morală, uitând că puterea reală se află acolo unde sunt concentrate resursele. (Pasti, 1995, p.239).

Atacul tehnocrației asupra elitei

umaniste s-a desfășurat cu duritate în 1990, iar treptat a ajuns să controleze și sindicalele și birocracia de stat.

Economia subterană - context favorabil pentru socializarea viitorilor antreprenori

Introducerea mecanismelor economiei de piață, cu toate efectele emergente sau perverse (Boudon) se face și astăzi de sus în jos, folosind aparatul biocratic, creând noi instituții biocratice pentru privatizare și marketizare. Dacă Zeletin observa și analiza acest fapt social petrecut în secolul trecut, pentru stadiul actual este necesar să prezintăm forma instituțiilor biocratice din perioada de pre-tranzitie și mecanismele lor de funcționare.

Sampson (1984, p.33) afirma că România deceniului trecut era o societate biocratică, unde structurile formale și informale interacționează. Toate organizațiile biocratice din perioada de pretranzitie sunt traversate de forme "paralele", organizații non corporatiste. Aceste structuri paralele alcătuiesc rețele de prieteni, rude, cliici, factiuni și coaliții care se suprapun peste organizațiile formale. Clanul Ceaușescu domina la vârf toate sectoarele. Deși nu au existat studii despre acest fenomen, deși imaginea oficială era triumfală, chiar și în cuvintele lui Ceaușescu apar periodic atitudini împotriva "nepotismului".

Studii despre corupția în organizațiile biocratice, economia subterană în Europa de Est apar la Jowitt, Chirot, Grossman Sampson. Dar aceste organizații informale au putut avea și efecte pozitive. Într-o țară ca România, supusă istoric unor regimuri de exploatare, s-a dezvoltat de-a lungul istoriei chiar o cultură a neîncrederii în organizațiile formale și au fost dezvoltate mecanisme paralele de funcționare (Sampson, 1984).

În prima parte a perioadei comuniste, care era un regim de ocupație, aceste rețele au avut efecte benefice, de supraviețuire.

În a doua perioadă ("epoca" Ceaușescu), când regimul devine din ce în mai centralizat și neorganic, se dezvoltă puternice rețele biocratice subterane. În condițiile rarității de resurse, cererea populației fiind în creștere, iar satisfacerea lor în scădere, după 1977, economia subterană devine o piață secundară, guvernată de veritabile reguli de piață.

"...Economia paralelă în aceste țări (Est-Europene n.r.) este deseori echivalentul pieței sau al economiei primare din țările capitaliste" (Sampson, 1987). Sampson studiază economiile subterane în Europa de Est din perspectiva *structuralistă*, ca aspect al societății socialiste și din punct de vedere *cultural istoric*, ca produs al societăților balcanice, aflate permanent sub ocupație străină. El distinge următoarele tipuri de activități principale desfășurate în economia subterană:

- producția casnică țărănească - chiar în țări ca România, unde în zonele necollectivizate ale agriculturii erau primare, exista un segment de țărani ce cultivau intensiv terenul casnic și îl desfăceau în piețele orașului;
- producția umbră a fabricilor - un fel de troc între întreprinderi;
- activități ilegale de servicii și comerț (bișniță).

Sampson constată că în România, țigările vestice, în special țigările Kent, funcționau ca monedă curentă a economiei subterane. Toate aceste activități aveau un efect lubrifiant asupra economiei și sectorului legal. Pentru studiul nostru consemnăm acest sector ca principalul sector de recrutare a viitorilor antreprenori.

Acești factori strucurali și instituționali au o importanță hotărâtoare în succesul afacerilor de după 1990. Există mulți oameni cu experiență managerială, cu educație economică, chiar cu practică în economia de piață, dar succesul lor a fost mediat de colaborarea cu aceste rețele de re-alocare, constituite în mare parte în perioada comunismului. Se poate considera că ipoteza că

primii ani după 1989 au fost caracterizați de războiul acestor rețele pentru suprematie.

Abordarea elitelor propusă de Sampson afirmă că tranzită către o societate de consum și un stil de viață "aristocratic" al noilor elite economice este influențată de o serie de factori, cum ar fi:

- "viteza" de tranzitie a țării;
- "distanța socială" dintre vechile și noiile elite;

- mijloacele prin care elitele noi utilizează modelele occidentale în încercarea de a-și defini statusul social și cultural.

Alți factori strucurali sunt:

- slaba dezvoltare a sectorului privat;
- eliminarea/neeliminarea vechii elite antreprenoriale;
- comunicarea cu cultura antreprenorială occidentală.

Contextul structural al anului 1990 a permis o reinstituționalizare a antreprenoriatului. Simplii cetățeni au valorificat posibilitatea de a călători în țările vecine (Turcia, Ungaria, Polonia) și au cumpărat mărfuri ce erau bine vândute, datorită deficitului de mărfuri moștenit. Acesta este antreprenorul de "masă". Alături de acestia, micii funcționari și-au înființat întreprinderi mici, chioșcuri, boutique-uri, restaurante. Lipsa de capital financiar dar și relational, nu a permis dezvoltarea lor puternică.

Nomenclatura și funcționarii de rang înalt din economie și-au folosit capitalul relational (rețelele) pentru a obține informații, credite sau clienți și comenzi de la firmele statului și au dezvoltat afaceri de succes.

În final putem distinge cinci categorii de antreprenori, urmărind rutetele lor de dezvoltare (Sampon, 1993, p. 7):

1. foștii funcționari de rang înalt ce s-au folosit de relații și rețeaua informală pentru a deveni antreprenori de succes;

2. foștii "antreprenori" în economia subterană care s-au legitimat. Abilitățile lor de a combina afacerile legale cu cele ilegale tind să fie perpetuate și în noul context;

3. tehnocrația cu un grad înalt de pregătire profesională, dar cu slabe resurse

financiare sau relaționale. Ei dezvoltă de obicei afaceri mici, individuale sau asociații familiale unde își pun în valoare abilitățile;

4. foștii muncitori care și-au pierdut slujba și au fost forțați să-și deschidă mici afaceri;

5. meșteșugarii tradiționali.

Aproximativ aceleasi grupuri de origine sunt identificate și în studiul profesorului Dumitru Sandu "Elite, rute, instituții", (1994). Toate aceste sapte și procese converg către unul important: dobândirea identității culturale și instituționale de către un nou grup social - elita antreprenorială.

Concluzii

Așa cum am arătat în partea introductivă a acestui studiu, scopul a fost de tip exploratoriu, prin urmare, concluziile vor fi subsumate acestui scop, deci, focalizate asupra metodologiei cercetării. Astfel, din modelul de regresie multiplă obținut rezultă că un antreprenor de succes își explică succesul pe baza factorilor: relații, experiență de conducere, vârstă mai tânără.

Pe baza celor rezultate putem spune că ipoteza generală este viabilă și se cere a fi verificată pe un eșantion reprezentativ.

Note și bibliografie

Babbie, Earl, *The Practice of Social Research*, Wadsworth Publishing Company, California, U.S.A., 1992.

Bădescu, Ilie, *Sociologia eminesciană*, Ed. Porto Franco, Galați, 1995.

Bayart, Jean-François, coord., *La Reinvention du capitalisme*, Ed. Karthala, Paris, 1994.

Braudel, Fernand, *Timpul lumii*, Ed. Meridiane, București, 1989.

Pe o asemenea bază de date se pot pune în evidență, prin metode cantitative de sinecă (log-lineare, LISREL...) factorii strucurali și instituționali ce au dus la formarea elitei antreprenoriale.

Potem afirma că este necesară reconstruirea chestionarului, prin convertirea unor întrebări directe, ce produc reacții personale negative, în enunțuri neutre.

Tot din punct de vedere metodologic, o analiză riguroasă din perspectiva paradigmelor neo-institutionaliste, se impune în complementaritate.

În încheiere aş vrea să prezint concluziile unui alt studiu, despre elita economică, executat de I.C.C.V. în 1994:

"Situată de a supraviețui în condiții de incertitudine generalizată, corelată cu neîncrederea în instituții, la care se adaugă experiența produsă de economia paralelă din vechiul regim și imperfecțiunile legislative, creează situația de a specula rentabil în condiții de dezordine. Orientarea spre supraviețuire se transformă în realitate într-un speculativism care schimbă total criteriile eficienței personale și promovează în topul firmelor de succes pe cele care ignoră orice orientare managerială modernă." (C. Zamfir, 1994, p. 40).

Brucan, Silviu, *Pluralism și conflict social*, Ed. Enciclopedică, București, 1990.

Boudon, Raymond, *La logique du social. Introduction à l'analyse sociologique*, Paris, Hachette, 1979.

Bunce, V., Csandy, M., "Uncertainty in Transition: Post-Communism in Hungary", în *East-European Politics and Societies*, nr. 8, 1993, pp. 240-275.

Burns, T.; Stalker, G.M., *The Management of Innovation*, Tavistock Publication, 1961.

- Camera de Comerț și Industrie a României,
Buletin statistic, nr.9, 1994.
- Centrul Român pentru Intreprinderi Mici și
Mijlocii, Sectorul Privat de
întreprinderi mici și mijlocii, Raport
anual, 1994.
- Centeno, Miguel Angel, "Between Rocky
Democracies and Hard Markets:
Dilemmas of the Double Transition", în
Annual Reviews, nr. 20, 1994.
- Chelcea, Septimiu, *Chestionarul în inves-*
tigația sociologică, Ed. Științifică și
Enciclopedică, București, 1975.
- Chelcea, Septimiu, *Semnificația docu-*
mentelor sociale, 1987.
- Dăianu, Daniel, "Către o explicație eco-
nomică a încordării în sistemele societale.
Despre magnitudinea necesarului de
relocare a resurselor în sistemele eco-
nomice post-comandă", în *Oeconomica*,
Ed.IRLI, nr2, 1994.
- Drucker, Peter, *Inovația și sistemul
antreprenorial*, Ed. Enciclopedică,
București, 1993.
- Dugger, William, "Deosebirile metodologice
dintre teoria economică instituțională și
cea neoclasică", în *Filosofia științelor
economice*, Ed. Humanitas, 1993, pp.
285-296.
- Frydman,R.; Rpaczinsky,A.; Earl,J., Pro-
cesul de privatizare în Europa
Centrală, Ed.Staff, 1994, pp. 198-248.
- Kornai, Janos, *The Road to a Free
Economy. Shifting from a Socialist
System: the Example of Hungary*,
Norton & Co., 1990.
- Mink, Georges; Szurek, J., "La reconversion
des cadres communistes", în *Problèmes
politiques et sociaux*, nr. 703, 1993.
- Mosca, Gaetano, *Teoria dei governo e
governo parlamentare*, Roma, 1888.
- Moscovici, Serge, "New Problems for Social-
Psychology in New Europe", în
*European Bulletin of Social-
Psychology*, nr.3, 1990.
- Nee, Victor, "A Theory of Market Transition:
From the Redistribution to Markets in
State Socialism", în *American Socio-
logical Review*, nr. 54, 1989, pp. 663-
681.
- Pasti, Vladimir, *România în tranzitie*, Ed.
Nemira, București, 1995.
- Pareto, Vilfredo, *Traité de sociologie
generale*, 2 vol., Paris, 1933.
- Powell, W. Walter; Dimaggio, G. Paul, *The
New Institutionalism in Organizational
Analysis*, The University of Chicago
Press, 1991.
- Rona-Tas, Akos, "The First Shall Be Last?
Entrepreneurship and Communist Cadres
in the Transition from Socialism", în
American Journal of Sociology, 1994.
- Sampson, Steven, "Elites and Mobilization in
Romanian Villages", în *Sociologia
Ruralis*, vol. XXIV, 1984.
- Sampson, Steven, "Money without Culture,
Culture without Money: Eastern Europe's
Nouveaux Riches", în *Anthropological
Journal of European Cultures*, vol.2,
Spring, 1993.
- Sampson, Steven, "The Second Economy of
Soviet Union and Eastern Europe", în
Annals, 493, sept., 1987.
- Sandu, Dumitru, "Privatizarea ca proces de
difuziune a inovației", în *Sociologie
Românească*, nr.3, 1992, pp. 282-292.
- Sandu, Dumitru, "Elite, rute și instituții", în
Sfera Politicii, decembrie, 1994.
- Sandu, Dumitru, *Statistică în științele
sociale*, Ed. T.U.B, 1992
- Sandu, Dumitru, *Sociologia tranzitiei*, Ed.
Staff, București, 1996.

EMERGENȚA ELITEI ANTREPRENORIALE

- Szelenyi, Ivan, **Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary**, Madison, University of Wisconsin Press, 1988.
- Veiga, Francesco, **Istoria Gărzii de Fier**, Ed. Humanitas, București, 1993.
- Vlăsceanu, Lazăr, **Metodologia cercetării sociologice**, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- Vlăsceanu, Mihaela, **Conștiință și cauzalitate**, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- Welsh, A. William, **Leaders and Elites**, Holt, Reinhart and Winston, 1979.
- Zamfir, Cătălin, **Structurile gândirii sociologice**, Ed. Politică, București, 1987.
- Zamfir, Cătălin; Vlăsceanu, Lazăr, coord., **Dicționar de sociologie**, Ed. Babel, 1992.
- Zamfir, Cătălin; Mățăoan, Gabriel; Lotreanu, Nicolae, **Formarea managerială în România: nevoi și capacitate**, Ed. Alternative, București, 1994.